

ROBERT STEFANICKI

Uniwersytet Wrocławski

robert.stefanicki@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6087-4231

Konstytucyjna ochrona godności jako reakcja na przeszłość totalitarną i zabezpieczenie demokracji w przyszłości

Słowa kluczowe: godność człowieka, autorytaryzm, totalitaryzm, suwerenność państwa, suwerenność ludu, prawa człowieka, demokratyczny porządek prawa

CONSTITUTIONAL PROTECTION OF DIGNITY AS A REACTION TO THE TOTALITARIAN PAST AND SAFEGUARDING DEMOCRACY IN THE FUTURE

Abstract

The constitutional protection of dignity is not only an adequate response of European states to the totalitarian past, but also a mechanism for securing society for the future through democratic systemic structures. The German example confirms this. In theoretical-legal constructions concerning dignity, it is given a character that is fundamental to the whole order, and it is usually perceived as the source of its natural-legal conception. The interpretation of the constitutional norm contained in Art. 1 of the German Constitution, similarly to Art. 30 of our Polish Constitution, is constantly evolving, because the scale of threats and their scope change, which creates new challenges and the need to react at the level of one country, but also to secure appropriate standards on an international scale. Discussions on the liberalization of the execution of the sentence, the constitutionalization of the provisions on extraordinary measures, as well as the radicalization of movements related to the creation and activation of terrorist groups and the problem of today's intensified religious conflicts have created new challenges for science and jurisprudence. Nowadays, there are problems with the development of technologies that were not taken into account at the time of establishing the Constitution, and where the failure to secure ethical boundaries may pose a real threat to human dignity.

Keywords: human dignity, authoritarianism, totalitarianism, state sovereignty, sovereignty people, human rights, democratic legal order

Zanim przejdę do bezpośredniej analizy zasadniczych dla niniejszego opracowania kwestii, tytułem wstępu podejmę wątek ewaluowania modeli prawa i wielostronnych konsekwencji ich zastosowań. Model prawa — mechanizm jego stanowienia oraz stosowania (wykładni i egzekwowania) — jest z reguły, mniej lub bardziej, uwarunkowany czynnikami politycznymi, społecznymi i kulturowymi. Zmiany w trendach stanowią też wyraz krytycznej reakcji na zastany porządek normatywny. W modelu określonym jako represyjny prawo jest traktowane jako wyraz woli suwerena, mechanizm podporządkowania jednostki władzy i legalizacji porządku politycznego. Charakterystyczną cechą prawa represyjnego jest pasywna adaptacja instytucji prawnych zwłaszcza do politycznego otoczenia. Reakcję na funkcjonowanie tego modelu stanowi system autonomiczny, zamknięty na idee polityczne i konteksty etyczne. Jego celem jest zachowanie instytucjonalnej integralności, czemu służyć ma silne sformalizowanie normatywne systemu. Z kolei model responsywny, budzący coraz większe zainteresowanie także naszej doktryny, charakteryzuje się rozsądnym otwieraniem prawa na fakty i zmiany społeczne¹. Cechuje go odformalizowanie w zakresie, w jakim pozwala ono realizować ideały aksjologiczne, zwłaszcza przez zabezpieczenie słuszności i sprawiedliwości zarówno formalnej, jak i materialnej². Atutem tego podejścia jest sędziowski aktywizm argumentacyjny bazujący na celach regulacji, wyrażający się w praktyce także wzbogacaniem uzasadnień orzeczeń o nowatorskie konstrukcje teoretyczne. Ma tu miejsce odchylenie od modelu sylogistycznego w stronę argumentacyjnego³. Przedstawione modele potwierdzają fakt dokonującej się ewolucji w pojmowaniu prawa i postrzeganiu jego społecznej funkcji. Łączyć je należy z różnymi formami ustroju politycznego, ekonomicznego i społecznego państwa. Występują też znaczne różnice w pojmowaniu państwa oraz suwerenności. Tradycyjnie łączono ją z suwerennością państw, współcześnie także z suwerennością ludu i prawami jednostki⁴. Ostatnia z wymienionych podmiotowa koncepcja wyłącza zasadność pojmowania suwerenności w kategorii organu państwa. Jako że jest ona ściśle powiązana z ideą rządów autorytarnych, traci współcześnie na popularności wraz ze wzrostem świadomości społecznej,

¹ Szerzej A. Bator, P. Kaczmarek, *Kim ma być wychowanek akademii prawniczej? O perspektywach budowania edukacji prawniczej wokół konstytucji*, „Krytyka Prawa” 10, 2018, nr 2, s. 21 n. oraz powołane przez autorów piśmiennictwo.

² P. Polak, J. Trzcziński, *Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 40, 2018, nr 4, s. 269. Trafnie przyjmuje R. Kwiecień (*Wartości i prawo a kreatywność porządku prawnego*, „Forum Prawnicze” 2010, nr 1, s. 35), że żaden system prawa pozytywnego nie jest w stanie uzasadnić swojej ważności *per se*, ponieważ nie jest bytem samoistnym, lecz porządkiem normatywnym istniejącym w celu ochrony ważnych dla danej wspólnoty wartości.

³ Szerzej B. Banaszkiewicz, *Demokracja pod specjalnym nadzorem*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 1, s. 60.

⁴ L. Morawski, *Suwerenność i prawo międzynarodowe — od prawa państw do prawa ludów*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 1, s. 19 n.

kształtowanej zwłaszcza przez rozwój praw i wolności człowieka i powstawanie w różnych punktach globu struktur nowoczesnej demokracji parlamentarnej. Zasada podziału władzy będąca rdzeniem współczesnego parlamentaryzmu pozostaje w wyraźnej sprzeczności z koncepcją sprawowania pełnej niepodzielnej władzy przez jakikolwiek organ państwowy⁵.

Kluczowy zarzut, jaki się stawia klasycznej koncepcji suwerenności państwa, dotyczy tego, że odrywa ona ją od suwerenności ludu (narodu) i tym samym chroni strukturę, a nie jego obywateli, co w przypadku autorytarnego i totalitarnego systemu prowadzi do zwyrodnień. Taki charakter miały narodowo-socjalistyczne praktyki w hitlerowskich Niemczech oraz stalinowskie metody stosowane w sowieckim bloku. Systemy prawne zamknięte, zwłaszcza osadzone w skrajnie pozytywistycznej⁶ metodologii, separujące prawo od moralności znajdowały, i nieestety dalej znajdują, naturalny dla siebie pejoratywnie oceniany grunt, zwłaszcza w reżimach totalitarnych. Totalitaryzmy te, choć miały różne oblicza, zaowocowały zbrodniami popełnionymi przez rządy na ogromną skalę zarówno w stosunku do własnych obywateli, jak i społeczności innych państw⁷. Ich funkcjonowanie w realnej przestrzeni pokazało, że idea prawa i suwerenności oderwana od podstaw moralnych może stać się wygodnym instrumentem tłumienia ludzkich praw i wolności. Trafnie dostrzega Lech Morawski⁸, że „komunistyczna jury-sprudencja potępiając pozytywizm w słowach, w swoich czynach, z takim samym przekonaniem broniła pozytywistycznej koncepcji prawa co klasycznej koncepcji suwerenności. Pozytywizm odrywając prawo i suwerenność od podstaw moralnych, stawał się dla komunistów, podobnie zresztą jak i dla innych dyktatorów, wygodnym narzędziem legitymizowania ich rządów”. Systemy totalitarne, autorytarne i różne formy dyktatur najmocniej uderzają w prawa i wolności obywatelskie, stąd kierunek zmian musi prowadzić do demokratyzacji życia społecznego⁹.

⁵ W tym zarówno przez wolę większości, a także mniejszości, „o czym warto pamiętać — zastrzega M. Piechowiak (*Aktualność problemu prawa naturalnego dla tworzenia i stosowania prawa*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 2, s. 5) — w czasach, gdy palącym staje się problem wyznaczenia granic między realizacją praw a tyranią mniejszości wobec większości. Prawa człowieka pozbawione obiektywnego umocowania, a oparte wyłącznie na woli jednostek tracą rolę moralnego arbitra prawa i zostają sprowadzone do roli jednego z wielu elementów systemu prawnego”.

⁶ Jak ocenia L. Morawski (*op. cit.*, s. 24), również postawy polskiej jurysprudencji, której jedni bronili suwerenności jako usłudźni funkcjonariusze komunistycznej władzy, chcąc ją w ten sposób legitymizować, inni zaś broniąc suwerenności, domagali się wolności dla swojego państwa znajdującego się pod obcą okupacją.

⁷ Tego rodzaju czyny pejoratywnie oceniane przez społeczność międzynarodową i państwa określa się także terminem antywartości konstytucyjne (M. Dąbrowski, *Antywartości konstytucyjne. Wprowadzenie do problematyki*, „Przegląd Sejmowy” 2018, nr 5, s. 28 n.). Są one wyszczególnione w art. 43 Konstytucji RP, zob. na temat znaczenia tej regulacji B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 234 n.

⁸ L. Morawski, *op. cit.*, s. 24.

⁹ Wezwanie do zabezpieczenia wolności indywidualnych można znaleźć już w tekstach starożytnych filozofów, gdy pisali oni o tym, że człowiek, aby być szczęśliwy, musi być rządzony przez

Upadek zbrodniczych reżimów, zwłaszcza totalitaryzmu w Niemczech oraz imperium sowieckiego, stworzył szanse na wzbogacenie formuły suwerenności państwa o suwerenność ludu. Współgrać z trwałym odrzuceniem tych mechanizmów miały zmiany ustroju politycznego. Przedmiot podjętych rozważań został zasadniczo ograniczony do spojrzenia na tę problematykę z niemieckiej perspektywy. Istnieje zgodność w nauce i jurysprudencji co do tego, że zmiany dokonujące się w Niemczech po drugiej wojnie światowej, ich tempo i stopień zaangażowania społecznego elit i sądu konstytucyjnego stanowiły reakcję nie tylko na skutki totalitarnego reżimu, ale także wyrażały się troską o zabezpieczenie demokratyzacji życia w przyszłości¹⁰. Aktywność ta pozostawała w szczególnym związku z toczącymi się pracami nad nową Federalną Konstytucją¹¹. Jej treść miała uosabiać nowe zasady ustrojowe¹². Punktem centralnym prowadzonego dyskursu wokół prac Rady Parlamentarnej nad ustawą zasadniczą była kwestia usytuowania w niej na pierwszym miejscu godności i nadanie jej fundamentalnego¹³, zespalającego prawa i wolności obywatelskie znaczenia. Traktowano to podejście jako mechanizm zabezpieczania Niemców przed powtórzeniem się autorytatywnego władztwa w przyszłości. Ta projekcyjna istota ochrony godności znajdowała dodatkowe uzasadnienie w tym, że w sowieckim bloku w dalszym ciągu panowała stalinowska przemoc kierowana przeciwko własnemu narodowi, a także narodom tak zwanego bloku wschodniego.

głos prawa, a nie przez zagrożenie ze strony innego człowieka. B. Mielnik, *Wpływ regulacji międzynarodowych na ograniczenia w kształtowaniu się ustrojów totalitarnych, autorytarnych i dyktatur*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 42, 2020, nr 4, s. 60. Prawo powinno być sprawiedliwe, słuszne oraz ukierunkowane na realizację dobra wspólnego, J. Potrzeszcz, *Przydatność niepozytywistycznej koncepcji prawa w procesie dochodzenia do słusznego prawa przez Trybunał Konstytucyjny*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 5, s. 53 n.

¹⁰ Dotyczyć to zresztą miało nie tylko zmian w sferze ustroju politycznego, ale także odpowiedź na kataklizm wojny i stosowanych w niej zbrodniczych praktyk w postaci łączenia się państw we wspólnoty nie tylko gospodarcze, ale również praw i wartości. Zdaniem M. Dąbrowskiego (*op. cit.*, s. 29 i powołane przez autora piśmiennictwo), nawiązującego do Konstytucji kwietniowej, mamy tu do czynienia z antywzorem dla demokratycznych systemów.

¹¹ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec.

¹² Zob. w szczególności G. Dürig, *Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. 1 in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes*, „Archiv des öffentlichen Rechts” 81, 1956, nr 2, s. 117 n.; M. Mahlmann, *Human Dignity and Autonomy in Constitutional Orders*, [w:] *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, red. M. Rosenfeld, A. Sajo, Oxford 2012, s. 379 n.

¹³ Już na etapie prac nad polską konstytucją traktowano godność jako „pierwszy fundament” dla systemu praw jednostki, L. Garlicki, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, komentarz do art. 30, pkt 3; K. Działocha, *Idee przewodnie wolności i praw jednostki w procesie uchwalania Konstytucji RP*, [w:] *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, t. 1, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010, s. 12.

Podniesiono już, że w początkowym okresie prac nad Konstytucją w dyskusjach prawniczych i orzecznictwie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego¹⁴ na pierwszy plan wysuwany był aspekt okrucieństwa totalitarnego reżimu jako bezpośredni impuls nadania centralnego miejsca ochronie godności ludzkiej stanowiącej podstawową wartość aksjologiczną i ustalenia nowych ram ustrojowych opartych na demokratycznych zasadach¹⁵. Obszar zniewolenia był ogromny, a rany — niezagojone, stąd stała obecność tych kontekstów była w pełni uzasadniona. Jednocześnie tor debaty publicznej nad ustawą zasadniczą zaczął się przesunąć w kierunku wypracowywania teoretycznoprawnej koncepcji godności jako wartości pierwotnej mającej charakter przyrodzonego dobra pochodzącego z tak zwanego źródła praw natury¹⁶ i chrześcijańskiego postrzegania aksjologii człowieka¹⁷. Niemiecki Trybunał Konstytucyjny potwierdzał stanowisko, że zasada przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka zajmuje centralne miejsce¹⁸ w ustawie zasadniczej i jest źródłem praw i wolności obywateli¹⁹. Ta istotna koncepcja wykazuje dużą żywotność²⁰. Istotą prowadzonych w Niemczech rozważań doktryny nad przyszłością było harmonijne łączenie integrującej system ochrony

¹⁴ Bundesverfassungsgericht w Karlsruhe.

¹⁵ Ukonstytuowanie godności jako fundamentalnej wartości stanowi osiągnięcie nowoczesnych społeczeństw, M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin 1999, s. 92 n.

¹⁶ K. Szczucki (*W poszukiwaniu dóbr chronionych w Konstytucji*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 9, s. 50) przyjmuje, że dobra o charakterze podstawowym dla człowieka nie czerpią swojej mocy z woli ustawodawcy, ale opierane są na prawie naturalnym. Niewątpliwie dotyczy to ochrony fundamentalnej wartości, jaką stanowi godność. M. Piechowiak (*Aktualność problemu...*, s. 3) podnosi, że sięganie do prawa naturalnego oznacza poszukiwanie fundamentów prawa pojmowanego jako sztuka tego, co dobre i słuszne, a więc mieszczące się w sferze wartości, a współcześnie też zabezpieczeń przed kaprysami władzy.

¹⁷ W doktrynie wskazuje się na słabe strony poszukiwania w filozofii źródła norm dotyczących ochrony godności, M. Zirk-Sadowski, *Rozumienie ocen w języku prawnym*, Łódź 1984, s. 123.

¹⁸ Między innymi w wyroku w sprawie *Elfes* Federalny Trybunał Konstytucyjny wskazał, że godność człowieka jest w systemie aksjologicznym Konstytucji „najwyższą wartością”, dominuje nad wszystkimi przepisami tego aktu, w tym jej art. 2 ust. 2 i jest wyłączona spod oddziaływania władzy publicznej.

¹⁹ Także B. Banaszak w komentarzu do art. 30 Konstytucji (*op. cit.*, s. 170 n.) nawiązuje do prawnego-naturalnego pojęcia godności. Uznanie godności za dobro przyrodzone należy rozumieć w ten sposób, że z racji urodzenia się człowiekiem, a nie na podstawie jakichkolwiek innych aktów i czynności prawnych jest on podmiotem wszystkich praw wynikających z człowieczeństwa. Zatem godność nie jest uzależniona od woli ustrojodawcy. Zob. też wyrok TK z dnia 23 marca 1999 roku, K 2/98, OTK 1999, nr 3, poz. 38; wyrok TK z dnia 5 marca 2003 roku, K 7/01-A, OTK 2003, nr 3, poz. 19.

²⁰ Między innymi w sprawie *Chisholm v. Georgia* (z dnia 19 lutego 1793 roku, U.S. 419, 1793) Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych położył akcent na chrześcijańską wizję godności ludzkiej, przyjmując, że człowiek jest dziełem Stwórcy, podczas gdy państwo jest bytem niższym w tym znaczeniu, że stanowi twór wolnych ludzi będących pierwotnymi suwerenami. Szerzej M. Urbańczyk, *Idea godności w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2019, s. 44 n.

godności z ustaleniami co do zmian ustrojowych. Trafnie podniesiono w literaturze przedmiotu²¹, że zakaz całkowitego zdominowania człowieka oznacza przyjęcie, że musi istnieć przestrzeń, w której państwo nie może interweniować²². Związane to jest też z odrzuceniem jakiegokolwiek totalitarnego charakteru państwa. Zgodnie z wypowiedzianym przez Radę Parlamentarną wyrzeczeniem się jakiegokolwiek koncepcji państwa totalitarnego niedopuszczalne jest generalne podporządkowanie jednostki potrzebom państwa, a zwłaszcza przedmiotowe zamiast podmiotowego traktowanie jednostki²³. Ochrona godności człowieka i wywodzonych z tej wartości praw i wolności²⁴ zapoczątkowała zmianę koncepcji państwa i władzy²⁵.

Niemiecki ustrojodawca w art. 1 Konstytucji — podobnie jak to ma miejsce w polskiej ustawie zasadniczej (art. 30) — nie wprowadził definicji godności, co jest uzasadnione między innymi tym, że nie stanowi ona prawa tworzonego przez człowieka, tylko wartość tak zwanego prawa natury, uwarunkowanego kulturowo, niepodlegającego testowi proporcjonalności²⁶. Zasadniczo nie ma sporu co do tego, że nieskończona godność, niezbywalnie związana z istotą samego bytu

²¹ M. Baldus, *Spory wokół godności człowieka. Niemieckie dyskusje od 1949 r.*, przeł. K. Complak (w druku).

²² Inaczej niż w Niemczech, gdzie godność jest prawem absolutnym, we Francji nie jest zasadą naczelną i może być naruszona (L.R. Barroso, „*Here, there and everywhere*”: Human dignity in contemporary law and in the transnational discourse, „Boston College International & Comparative Law Review” 35, 2012, nr 2, s. 354). Por. w Hiszpanii D.D. Viteri Custodio, *La naturaleza jurídica de la dignidad humana: un análisis comparado de la jurisprudencia del tribunal constitucional español y el tribunal constitucional federal alemán*, „Estudios De Derecho” 2012, nr 69, s. 113 n.; J.E. Mora, *La Dignidad de la persona Humana en la Jurisprudencia Constitucional Española*, „Cuadernos de Bioética” 2012, nr 42, s. 257 n.

²³ Koncepcja podmiotowości jednostki, jej wolności i związanej z nią odpowiedzialności została utorowana przez doktrynę prawniczą. W. Jedlecka, *Godność człowieka jako podstawa aksjologiczna porządku prawa Unii Europejskiej*, [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wojtowicz, Wrocław 2013, s. 171. Potwierdzeniem może być aktywność ludzi nauki na etapie prac nad Federalną Konstytucją. Efektem tych wysiłków, łącznie z aktywizmem, jest przyjęta koncepcja art. 1 ust. 1 ustawy federalnej z 1949 roku.

²⁴ Przy czym żadne prawo jednostki, także jej wolność, nie ma charakteru absolutnego. Koncepcja godności człowieka uzyskała pierwszeństwo przed ideą nieograniczonej wolności jednostki, nawet w stosunku do samej siebie, zob. M. Sadowski, *Godność człowieka — aksjologiczna podstawa państwa i prawa*, „Wrocławskie Studia Erazmianskie” 2007, nr 1, s. 26–27.

²⁵ A. Redelbach, *Prawa naturalne — prawa człowieka — wymiar sprawiedliwości. Polacy wobec Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Toruń 2000, s. 78 n.

²⁶ Na temat niebezpieczeństwa relatywizacji instrumentalnej odnoszącej się do praw człowieka między innymi związanych z rozwojem nauki i techniki, a także zmian obyczajowości J. Zajadło, *Jaka aksjologia praw człowieka?*, „Państwo i Prawo” 74, 2019, nr 11, s. 14. W kwestii kulturowego relatywizmu zob. uwagi autora s. 5 n. W anglosaskiej kulturze prawnej funkcjonuje pojęcie *cultural defence*. Polega ono na wykorzystywaniu argumentu przynależności sprawcy do specyficznej grupy kulturowej w celu wyłączenia ograniczenia lub złagodzenia odpowiedzialności za dany czyn. Szerzej w tej materii J. Zajadło, S. Sykuna, *Kontrowersje wokół tzw. „obrony przez*

przysługuje każdej osobie ludzkiej niezależnie od jakichkolwiek okoliczności i jakiegokolwiek stanu lub sytuacji, w jakiej się znajduje²⁷. Federalny Trybunał Konstytucyjny w wielu wyrokach przyjmował, że gwarantowana ustawą zasadniczą ochrona godności ludzkiej wyklucza wszelkie jej ograniczenia i relatywizację, a więc obowiązuje bezwzględnie²⁸. Oparto jej konstrukcję na otwartej formule, co pozwala czynić z niej żywą materię Federalnej Konstytucji. Trybunał niemiecki w swoim orzecznictwie potwierdził wskazany charakter normy art. 1 Konstytucji i nieprzydatność normatywnego wyznaczania jej elementów, przyjmując, że

ogólna formuła stwierdzająca, że człowiek nie może być sprowadzony do zwykłego przedmiotu działań władzy państwowej, może zaledwie wskazywać kierunek w sytuacjach, w jakich naruszenie godności człowieka może być dostrzeżone. Człowiek jest często przedmiotem nie tylko stosunków i rozwoju społecznego, ale także prawa, jeśli musi podporządkować się temu prawu, bez względu na swój interes. Tylko w tym nie można doszukiwać się naruszenia godności ludzkiej.

Należy więc mieć na uwadze fakt, że rozwój dogmatyki skupiony wokół godności nie jest prowadzony w oderwaniu od czasu i miejsca oraz kontekstów, zwłaszcza politycznych i społecznych²⁹. Prawo i jego otoczenie nie stoi w miejscu. Cechą standardów jest to, że ogromna ich większość została sformułowana za pomocą pojęć niedookreślonych semantycznie, a tym samym podatnych na różne interpretacje. Umożliwia to rozwój prawa i jego korektę bez ingerencji ustawodawczej. Pojawiają się jednak nowe problemy i wyzwania³⁰ stojące przed nauką i orzecznictwem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego. Dotyczą one liberalizacji wykonania kary, konstytucjonalizacji przepisów o stanach nadzwyczajnych, a także radykalizacji ruchów związanych z tworzeniem i aktywizacją ugrupowań terrorystycznych oraz skali i charakteru współczesnych konfliktów³¹ między

kulturę” — okoliczność wyłączająca winę, okoliczność łagodząca czy nadużycie prawa?, „Przegląd Sądowy” 2007, nr 6, s. 28 n.

²⁷ Deklaracja *Dignitas infinita* o godności człowieka, Dykasteria Nauki Wiary, prezentacja V.M. Kard. Fernández, 2 kwietnia 2024 r., https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_dff_doc_20240402_dignitas-infinita_pl.html.

²⁸ Na uwagę zasługuje jednocześnie, że w świetle opinii wyrażanej przez doktrynę prawniczą ta zasada nie ma charakteru absolutnego, czego przykładem jest zawołowane ważenie w przypadku odniesień do przerywania ciąży.

²⁹ Sam ustrój państwa nie jest ideą, lecz realnie istniejącym układem relacji politycznych, społecznych i ekonomicznych. Szerzej T. Scheffler, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część ogólna*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 34, 2012, nr 3, s. 99, wraz z przytoczonymi przez autora odmiennymi poglądami.

³⁰ Do nowych wyzwań zalicza się rozwój technologii cyfrowych, które oferują wprawdzie wiele możliwości promowania godności, ale skłaniają coraz bardziej do tworzenia świata, w którym rośnie wyzysk, wykluczenie, przemoc oraz różnego rodzaju manipulacje. W tej perspektywie, jeżeli technologia ma służyć godności ludzkiej, a nie szkodzić, wspólnota ludzka musi być proaktywna w reagowaniu na te tendencje. Deklaracja *Dignitas infinita*.

³¹ W Deklaracji *Dignitas infinita* (punkt 4 — Niektóre poważne naruszenia godności ludzkiej) podkreśla się, że współczesne konflikty są sprzeczne z godnością ludzką, nie rozwiązują problemów,

innymi na tle religijnym³². Jak już wspomniano, zastosowano tutaj koncepcję otwartą, umożliwiającą konkretyzację na potrzeby rozstrzygnięcia określonego problemu³³. Przy czym aksjologii konstytucyjnej dla ochrony omawianego dobra upatrywać należy nie tylko w tak zwanych wartościach wewnątrzprawnych, ale także w aksjologii zewnątrzprawnej w ramach stosowania klauzul generalnych odsyłających do słuszności i sprawiedliwego traktowania³⁴. Ten aksjologiczny kierunek odczytywania omawianej normy jest konkretyzowany w praktyce jurydycznej. Federalny Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z 1951 roku, dokonując wykładni art. 1 ust. 1 Konstytucji Federalnej Niemiec, stwierdził, że przepis ten wprawdzie zobowiązuje państwo do „pozytywnego działania ochronnego” na rzecz godności przez takie czynniki jak przeciwdziałanie poniżaniu, piętnowaniu, prześladowaniu, wygnaniu i podobnym czynom, ale nie obejmuje dalej idących zabezpieczeń ochrony „przed niedostatkami materialnymi”³⁵. Niewątpliwie prawa i wolności jednostki muszą być wykładane w oparciu o całokształt okoliczności i konteksty, w jakich występują. Mogą być one zdeterminowane różnymi czynnikami, w tym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, charakterem ustroju politycznego, uwarunkowaniami historycznymi i kulturowymi³⁶. Wychodzi się tutaj od ogólnego założenia, że prawo jest nośnikiem wartości i przez takie jego rozumienie należy interpretować cele regulacji i określać sposoby ich urzeczywistniania³⁷. Zasadnicza różnica powołanych tutaj systemów ochrony godności wyraża się tym, że art. 30 Konstytucji RP nie stanowi samodzielnej podstawy³⁸

lecz je pogłębiają i ze względu na wzrastającą ich ilość robią wrażenie, że są zjawiskiem normalnym. Spójna z aksjologią godności jest formuła dialogu prowadząca do odnowy społeczeństwa, otwartości na problemy i możliwości ich pokojowego rozwiązywania. E.S. Dzwonkowska, *Prawa człowieka w Islamie. Poglądy M. Fethullaha Gülena*, „Nurt SVD” 2016, nr 1, s. 132.

³² Zob. uwagi w tym zakresie J.H.H. Weiler, *Państwo i Naród, kościół, meczet, synagoga. Nieumikniona debata*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 1, s. 37 n.

³³ K. Complak, *Słowo wstępne*, [w:] *Godność człowieka jako kategoria prawa*, red. K. Complak, Wrocław 2001, s. 6–7.

³⁴ Również I. Kant (*Metafizyka moralności*, Warszawa 2005, s. 24 n.) zwraca uwagę na rolę pozaprawnego imperatywu przy stosowaniu prawa pozytywnego lub w związku z tym systemem. *Idem*, *Krytyka czystego rozumu*, Kęty 2001, s. 136. Na temat nawiązania przez Federalny Trybunał Konstytucyjny do zabezpieczenia godności człowieka w koncepcji I. Kanta E. Eichenhofer, *60 Jahre Grundgesetz und Sozialrecht*, [w:] *60 Jahre deutsches Grundgesetz. Beiträge aus dem Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Jahre 2009–2011*, red. P. Häberle, Tübingen 2011, s. 131 n.

³⁵ Niniejszy problem ma charakter globalny. W Deklaracji *Dignitas infinita* (punkt 3 — Godność, podstawa praw i obowiązków człowieka) stwierdza się, że jednym ze zjawisk, które w znacznym stopniu przyczyniają się do negowania godności wielu ludzi, jest skrajne ubóstwo związane z nierównym podziałem bogactw.

³⁶ J. Zajadło, *op. cit.*, s. 9 n.

³⁷ Trafnie podnoszą P. Polak, J. Trzeciński (*op. cit.*, s. 259 n.), że „prawo zawiera inherentny szkielet, którym są wartości. W kontekście ocenia się regulacje prawne na poziomie badania konstytucyjności, ale też na poziomie sądowej (operatywnej) wykładni prawa”.

³⁸ Por. wyrok TK z 15 października 2002 roku, SK 6/02, OTK — A 2002, nr 5, poz. 65.

dochodzenia roszczeń³⁹, natomiast możliwość bezpośredniego autonomicznego stosowania dotyczy normy zawartej w art. 1 Konstytucji niemieckiej⁴⁰. Na uwagę w omawianej materii zasługuje wyrok z dnia 20 sierpnia 2014 roku⁴¹, w którym Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał, że godność ludzka jest dobrem chronionym zarówno przez przepisy prawa, jak i normy moralne⁴². Stąd

niedopuszczalne jest traktowanie drugiego człowieka w sposób upokarzający, w tym ekspozowanie stosowania wobec niego przemocy w celu nieuczciwego przyciągnięcia uwagi odbiorców do propozycji rynkowej proponenta. Zakaz propagowania treści dyskryminujących dotyczy przedstawiania zjawisk nierównego traktowania w sposób mogący prowadzić do wzrostu lub utrwalania tego typu zachowań oraz szkodliwych społecznie stereotypów. Audycje naruszające godność ludzką lub zawierające treści dyskryminujące podlegają kwalifikacji jako sprzeczne z prawem, moralnością oraz dobrem społecznym⁴³.

W orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości (obecnie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej) powoływanie się na klauzulę godności jako podstawy ograniczenia swobód rynkowych było do lat dziewięćdziesiątych XX wieku rzadkie, a rozwinęło się wraz z wejściem *ratione materiae*⁴⁴ z obszaru *stricte* gospodarczego w uniwersalny obszar praw człowieka. Istotną rolę w tym zakresie przypisuje się ukształtowanym w porządkach demokratycznych państw członkowskich Wspólnoty Europejskiej (obecnie Unii Europejskiej) standardom w tej materii⁴⁵. Między innymi sądy niemieckie wydobyły bogatą treść z art. 1 Federalnej Konstytucji, wyznaczając w praktyce zastosowań wskazanej normy

³⁹ Już na etapie prac konstytucji traktowano godność jako „pierwszy fundament” dla systemu praw jednostki, L. Garlicki, *op. cit.*, komentarz do art. 30, pkt 3; K. Działocha, *op. cit.*, s. 12.

⁴⁰ Nie musi to przesądzać o różnicy w standardach ochrony godności jednostki, ponieważ prawa i wolności są z niej wywodzone. Obowiązek ochrony oznacza nakaz podjęcia działań zapobiegających naruszeniom godności oraz gwarantujących adekwatne środki przy stanowieniu i stosowaniu w przypadku istotnego zagrożenia lub naruszenia godności. K. Wojtyczek, *Ochrona godności człowieka, wolności i równości przy pomocy skargi konstytucyjnej w polskim systemie prawnym*, [w:] *Godność człowieka...*, s. 204.

⁴¹ VI IACa 1740/13.

⁴² O związku prawa z moralnością S. Kodama, *Bentham's distinction between law and morality and its contemporary significance*, „Revue d'études benthamiennes” 16, 2019 (*Bentham Studies in Japan Today*).

⁴³ Trafnie przyjmują E. Nowińska, K. Szczepanowska-Kozłowska (*Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 422), że za reklamę godzącą w dobra osobiste jednostki można uznać nadużycie w perswazji elementów seksualnych, zwłaszcza gdy w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami ekspozuje się takie elementy.

⁴⁴ Na temat stosowania tego pojęcia R. Eftekhari, *The Role of the Domestic Law of the Host State in Determining the Jurisdiction ratione materiae of Investment Treaty Tribunals*, Leiden 2021 („Nijhoff International Investment Law Series” 20), s. 104 n.

⁴⁵ Zob. uwagi A. Wróbla ([w:] *Komentarz do art. 1 KPP*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020, s. 23 n.) w kwestii kształtowania się koncepcji ochrony godności w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości jako zasady ogólnej. Ochrona takich praw, inspirowana konstytucyjnymi tradycjami wspólnymi dla wszystkich państw członkowskich, miała być zagwarantowana w ramach struktur i celów Wspólnoty, R. Stefanicki, *Koncepcja ochrony godności człowieka w świetle wybranego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości WE*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2009, nr 5, s. 9.

granice etyczne, których przekroczyć nie można w sferze publicznej, społecznej i gospodarczej, także w rywalizacji przedsiębiorców o klientelę. Problem granic tej ochrony z punktu widzenia sposobu rywalizacji rynkowej stanął przed Trybunałem Sprawiedliwości w związku ze zgłoszonymi wątpliwościami władz niemieckich.

Trybunał rozstrzygając w trybie orzecznictwa prejudycjalnego w sprawie *Omega Spielhallen und Automatenaufstellungen GmbH*⁴⁶, przyjął, że w świetle wspólnotowej interpretacji naruszenie godności człowieka stanowi wystarczającą podstawę dla wprowadzanych ze względu na ochronę tej wartości ograniczeń swobodnego przepływu towarów i usług. Trybunał Sprawiedliwości podzielił opinię sądu krajowego odnośnie do tego, że społeczeństwo ma prawo do interweniowania i skutecznego dochodzenia zakazu prowadzenia przez przedsiębiorców działalności polegającej na preferowaniu produktów rynkowych — gier „polegających na symulacji zabijania”. Orzeczenie wstępne Trybunału Sprawiedliwości, jakie zapadło w związku z tą sprawą, miało wpływ na kształtowanie Karty Praw Podstawowych we wspólnotowym porządku⁴⁷. Jednak trudno byłoby udzielić jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu Unia Europejska realizuje marzenie jednego z jej założycieli Roberta Schumana, który widział we wspólnocie państw nie tyle integrację gospodarczą, co wspólnotę praw i wspólnotę wartości⁴⁸. Współcześnie ujawniają się problemy związane ze skuteczną ochroną godności, których nie przewidzieli twórcy Konstytucji federalnej. Rozwiązywanie niektórych z nich, jak na przykład kwestii związanych z uchodźstwem, wymaga współdziałania państw i rozstrzygania na forum międzynarodowym. Szczegółowa prezentacja tych kwestii wymagałaby podjęcia pogłębionego opracowania monograficznego.

Godność człowieka jednak, będąca fundamentem, z którego prawa dopiero są wywodzone, nie może być przez nie w żaden sposób ograniczana.

⁴⁶ C-36/02, ECR 2004, s. I-9609. W kwestii relacji tego orzeczenia do wspólnotowej polityki ochrony godności ludzkiej A. Wróbel, [w:] *Komentarz do art. 1 KPP*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020, s. 24.

⁴⁷ Na ten temat szerzej M. Sadowski, *Godność człowieka i dobro wspólne jako fundament wartości europejskich. Propozycje katolickiej nauki społecznej*, [w:] *Aksjologiczne i praktyczne aspekty integracji europejskiej*, red. E. Kozerska, T. Scheffler, Wrocław 2007, s. 105 n. Natomiast papież Franciszek stwierdził, że we współczesnej kulturze najbliższym odniesieniem do zasady niezbywalnej godności osoby jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, którą Jan Paweł II określił jako kamień milowy umieszczony na długiej i trudnej drodze rodzaju ludzkiego. Deklaracja *Dignitas infinita...*, punkt 3.

⁴⁸ Wielu zwolenników integracji europejskiej krytycznie ocenia obecne kierunki rozwoju Unii, których elity polityczne popychają ją w kierunku, który zagraża w ogóle jej istnieniu. Zob. L. Morawski, *Dwie wizje Unii Europejskiej a problem tożsamości narodowej*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4–5, s. 17.

Bibliografia

- Baldus M., *Spory wokół godności człowieka. Niemieckie dyskusje od 1949 r.*, przeł. K. Complak (w druku).
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Banaszkiewicz B., *Demokracja pod specjalnym nadzorem*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 1.
- Barroso L.R., „Here, there and everywhere”: *Human dignity in contemporary law and in the transnational discourse*, „Boston College International & Comparative Law Review” 35, 2012, nr 2.
- Bator A., Kaczmarek P., *Kim ma być wychowanek akademii prawniczej? O perspektywach budowania edukacji prawniczej wokół konstytucji*, „Krytyka Prawa” 10, 2018, nr 2.
- Complak K., *Słowo wstępne*, [w:] *Godność człowieka jako kategoria prawa*, red. K. Complak, Wrocław 2001.
- Custodio Viteri D.D., *La naturaleza jurídica de la dignidad humana: un análisis comparado de la jurisprudencia del tribunal constitucional español y el tribunal constitucional federal alemán*, „Estudios De Derecho” 2012, nr 69.
- Dąbrowski M., *Antywartości konstytucyjne. Wprowadzenie do problematyki*, „Przegląd Sejmowy” 2018, nr 5.
- Dürig G., *Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes*, „Archiv des öffentlichen Rechts” 81, 1956, nr 2.
- Działocha K., *Idee przewodnie wolności i praw jednostki w procesie uchwalania Konstytucji RP*, [w:] *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, t. 1, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010.
- Dzwonkowska E.S., *Prawa człowieka w Islamie. Poglądy M. Fethullaha Gülena*, „Nurt SVD” 2016, nr 1.
- Eftekhar R., *The Role of the Domestic Law of the Host State in Determining the Jurisdiction ratione materiae of Investment Treaty Tribunals*, Leiden 2021 („Nijhoff International Investment Law Series” 20).
- Eichenhofer E., *60 Jahre Grundgesetz und Sozialrecht*, [w:] *60 Jahre deutsches Grundgesetz. Beiträge aus dem Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Jahre 2009–2011*, red. P. Häberle, Tübingen 2011.
- Garlicki L., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Jedlecka W., *Godność człowieka jako podstawa aksjologiczna porządku prawa Unii Europejskiej*, [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wojtowicz, Wrocław 2013.
- Kant I., *Krytyka czystego rozumu*, Kęty 2001.
- Kant I., *Metafizyka moralności*, Warszawa 2005.
- Kodama S., *Bentham’s distinction between law and morality and its contemporary significance*, „Revue d’études benthamiennes” 16, 2019 (*Bentham Studies in Japan Today*).
- Kwiecień R., *Wartości i prawo a kreatywność porządku prawnego*, „Forum Prawnicze” 2010, nr 1.
- Mahlmann M., *Human dignity and autonomy in constitutional orders*, [w:] *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, red. M. Rosenfeld, A. Sajo, Oxford 2012.
- Mielnik B., *Wpływ regulacji międzynarodowych na ograniczenia w kształtowaniu się ustrojów totalitarnych, autorytarnych i dyktatur*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 42, 2020, nr 4.
- Mora J.E., *La Dignidad de la persona Humana en la Jurisprudencia Constitucional Española*, „Cuadernos de Bioética” 2012, nr 42.
- Morawski L., *Dwie wizje Unii Europejskiej a problem tożsamości narodowej*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4–5.
- Morawski L., *Suwerenność i prawo międzynarodowe — od prawa państw do prawa ludów*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 1.

- Nowińska E., Szczepanowska-Kozłowska K., *Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Piechowiak M., *Aktualność problemu prawa naturalnego dla tworzenia i stosowania prawa*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 2.
- Piechowiak M., *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin 1999.
- Polak P., Trzeciński J., *Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 40, 2018, nr 4.
- Potrzeszcz J., *Przydatność niepozytywistycznej koncepcji prawa w procesie dochodzenia do słusznego prawa przez Trybunał Konstytucyjny*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 5.
- Redelbach A., *Prawa naturalne — prawa człowieka — wymiar sprawiedliwości. Polacy wobec Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Toruń 2000.
- Sadowski M., *Godność człowieka — aksjologiczna podstawa państwa i prawa*, „Wrocławskie Studia Erazmjańskie” 2007, nr 1.
- Sadowski M., *Godność człowieka i dobro wspólne jako fundament wartości europejskich. Propozycje katolickiej nauki społecznej*, [w:] *Aksjologiczne i praktyczne aspekty integracji europejskiej*, red. E. Kozerska, T. Scheffler, Wrocław 2007.
- Scheffler T., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256 k.k.). Analiza doktrynologiczna wybranych wypowiedzi piśmiennictwa i judykatury. Część ogólna*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 24, 2012, nr 3.
- Stefanicki R., *Koncepcja ochrony godności człowieka w świetle wybranego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości WE*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2009, nr 5.
- Szczucki K., *W poszukiwaniu dóbr chronionych w Konstytucji*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 9.
- Urbańczyk M., *Idea godności w orzecznictwie Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2019.
- Weiler J.H.H., *Państwo i Naród, kościół, meczet, synagoga. Nieunikniona debata*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 1.
- Wojtyczek K., *Ochrona godności człowieka, wolności i równości przy pomocy skargi konstytucyjnej w polskim systemie prawnym*, [w:] *Godność człowieka jako kategoria prawa*, red. K. Complak, Wrocław 2001.
- Wróbel A., [w:] *Komentarz do art. 1 KPP*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020.
- Zajadło J., *Jaka aksjologia praw człowieka?*, „Państwo i Prawo” 74, 2019, nr 11.
- Zajadło J., Sykuna S., *Kontrowersje wokół tzw. „obrony przez kulturę” — okoliczność wyłączająca winę, okoliczność łagodząca czy nadużycie prawa?*, „Przegląd Sądowy” 2007, nr 6.
- Zirk-Sadowski M., *Rozumienie ocen w języku prawnym*, Łódź 1984.